

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

127:1. 2007

LITTERATUR

Bønder, socialiseringsprocesser og statsdannelse

Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt: om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640*, diss., Centrum för Danmarksstudier 8, Göteborg & Stockholm: Makadam Förlag, 2005. 474 s. (Summary: Crown and peasantry: permanently changeable history in early-modern Denmark.)

Man kunne ud fra forekomsten af ordet "bonderätt" i titlen på Stefan Perssons disputats forledes til at tro, at afhandlingen føjede sig til rækken af tingbogsstudier, hvor tingstedet er den centrale sociale arena for det fredelige møde mellem bønder, herskab og kongemagt.

Dette er imidlertid fejlagtigt. Stefan Persson tager tværtimod afstand fra mange af disse studier, der betoner bøndernes selvstændige ageren og den fredelige sameksistens. Han ønsker ikke at fordybe sig i kvalitative tekstanalyser som tingbogsstudier; han er mere interesseret i at knytte an til "bakomliggende strukturer och funktionella drag" (s. 16).

Perssons ambition er nemlig ikke at vise, hvordan konflikter mellem konge og bonde blev håndteret juridisk, men derimod at vise, at bonden ikke var et passivt objekt i et ensidigt herre-tjener-forhold. Bonden var ifølge Persson en aktiv deltager i kampen om ressourcernes fordeling; en kamp, der ikke kan reduceres til en statisk struktur, men til stadighed forandredes og antog nye former.

Som teoretisk støttepunkt for sin afhandling har Persson valgt den tyske sociolog Georg Simmels teori. Simmel ser kampen mellem to modpoler som en socialiseringsproces, hvor modstand indebærer et fællesskab og bliver en positiv faktor. Modstanderne knyttes sammen i en afhængighedsrelation, et interessefællesskab, hvor den dominerende må drage omsorg for den dominerede for at kunne fastholde relationen og forfølgelsen af sine egne mål.

Valget af Göinge herred som undersøgelsesområde er ikke tilfældigt. Her udnyttede bønderne i 1500-tallet placeringen ved grænsen til at tilkæmpe sig en særartsposition i forhold til kongemagten, der sikkerhedspolitisk måtte sætte sin lid til bøndernes loyale bevogtning af grænsen.

Afhandlingens væsentligste resultater er da også ubetinget Perssons påvisning af, hvordan bønderne i Göinge herred i løbet af 1500-tallet opnåede denne position, og hvordan de i løbet af 1600-tallet mistede den igen, i takt med at bøndernes militære potentiel blev indarbejdet i den nyoprettede statslige hær. Denne

kombination af sikkerhedspolitisk, militær-, social- og politisk historie er lige så spændende og vellykket som den er sjælden.

Imidlertid fremstår disse resultater ikke helt så skarpt, som de kunne gøre. I denne recension vil jeg kort gøre rede for afhandlingens indhold, og nogle af de problemer, der ligger i den.

Problemstilling og afgrænsning

Som nævnt indledningsvis er det Perssons ambition at vise, at bonden ikke bare var et passivt objekt i et ensidigt herre-tjener-forhold. Han vil derfor gerne vise, hvordan herre og tjener eller mere præcist bonde og kongemagt levede sammen. Han vil ikke opstille en statisk model men derimod fokusere på forandring og udvikling; en udvikling der gik mod den centraliserede statsmagt.

I underafsnittet "Problemformulering och syfte" erkender han, at dette emne næsten er "allomfattande" og "svåröverskådligt". Det bliver ikke nemmere af, at Persson har valgt en teoriformidlet strategi for undersøgelsen. I stedet for at indkredse og opstille sin problemstilling ud fra de ubelyste og omtvistede spørgsmål inden for forskningen, søger han at finde frem til nye spørgsmål gennem sin inddragelse af først og fremmest Simmels teori om en socialiseringsproces, samt i mindre grad ved at inddrage Gerhard Oestreichs teori om socialdisciplinering og Peter Sahlins studier i identitetsdannelse.

Denne teoriformidlede strategi giver sig udslag i, at Stefan Persson vil gennemføre undersøgelsen med et "omfattande frågekomples", som han mener "i och för sig inte behöver vara särskilt strukturerat". Måske havde en noget klarere struktur og navnlig en mere stringent begrundelse for valg og fravalg været med til at give undersøgelsen en større skarphed.

I stedet bærer undersøgelsen på flere områder præg af, at Persson ofte har måttet lade sig bremse af tidsmæssige og praktiske grunde. Det gælder således undersøgelsens geografiske og kronologiske afgrænsning. Oprindeligt var det hans tanke at gennemføre hele undersøgelsen på rigsplan, men han skriver i indledningen, at han så sig nødsaget til at vælge Göinge herred ud som undersøgelsesområde i del II. Han fastholder dog et rigsperspektiv i del I, idet han her gerne vil jævnføre udviklingen i de forskellige dele af riget. Men han må i indledningen erkende, at heller ikke denne mere begrænsede ambition har kunnet indfries. De regionalt komparative elementer er stort set forsvundet til fordel for sammenligningen mellem tidsperioder, konstaterer han med beklagelse.

Også den kronologiske afgrænsning er blevet noget uskarp og tilfældig. Bogens undertitel angiver, at undersøgelsesperioden strækker sig fra 1525 til 1640. Men i del I har han udvalgt tre kronologiske undersøgelsesperioder: 1576–1579, 1609–1615 og 1640–1641. Perioderne er ikke lige lange – de svarer hver især til et enkelt bind af udgivelserne af Kancelliets Brevbøger. Valget af lige netop disse perioder begrundes blandt andet med, at de henholdsvis ligger efter, under og før

tre centrale krige. Men umiddelbart kunne man nok med fordel have valgt nogle andre perioder ud – for eksempel nogle tidsperioder, der var lige lange. Eller man kunne have argumenteret for, at det var relevant at sammenligne tre krigsperioder med hinanden; eller at følge forløbet før, under og efter en enkelt krig nøje. Nu kommer der mange usikkerhedsmomenter ind, der gør sammenligning mellem perioderne problematisk. I afsnittene om Göinge herred er den kronologiske afgrænsning også flydende. Alt efter det til rådighed stående materiale føres undersøgelsen tilbage til 1525 eller frem til 1630.

Del I: Rigsundersøgelsen

I begge rigsundersøgelsens kapitler – om landgilde og om skatter – gennemgår Persson den foreliggende forskning. I den forbindelse trækker han flere spændende spørgsmål frem. Det er imidlertid det teoretiske udgangspunkt i Simmel, der bliver styrende for hans analyse af Kancelliets Brevbøger. Persson skriver selv i indledningen (s. 19), at "teorin i själva verket omvandlas till ett medel för att testa det empiriska materialet med". I praksis indebærer dette, at Persson for det meste fokuserer på at bekræfte teoriens anvendelighed i stedet for at tage fat de steder, hvor empirien ikke passer på teorien eller hvor forskningsdiskussionen lægger op til det.

I for eksempel den historiografiske oversigt i kapitlet om skattesager trækker Persson flere væsentlige problemer frem. Han gengiver det synspunkt, at skatteindtægterne var så vigtige, at de sammen med lov og ret kan siges at være de eneste interesseområder, som centralmagten havde. Han nævner en kritik af magtstats- og centraliseringstanken, der mener, at behovet for ressourceudrivelse fra samfundet slet ikke førte til centralisering men tværtimod rummede en decentraliseringstvang. Og han gengiver det synspunkt, at de stigende normative skatter måske skal ses som et udtryk for at fastholde indtægtsniveauet i takt med, at flere og flere blev forskånet for skatter.

Det er spændende og væsentlige spørgsmål – men de kommer ikke til at styre analysen. I stedet søger han primært at finde empiri, der kan bekræfte den simmelske teori om et "interessefællesskab" og en "omsorgspraktik" fra herskabets side. Persson bruger heller ikke sine analyseresultater til at stille nye spørgsmål. For eksempel konstaterer han, at der var forskel på omsorgspraktikken, alt efter om det gjaldt skatte- eller landgildesager. Men det giver ikke anledning til diskussioner om kongemagtens dobbelte rolle som Grundherr parallelt med adelen i landgildesager og som en slags statsmagt i skattesager. Ligesom konstateringen af et voksende antal ødegårde ikke giver anledning til at diskutere "omsorgspraktikken" nærmere, eller diskussionerne om det normative kontra det faktiske skattetryk ikke giver anledning til at undersøge sidstnævnte.

Denne del af analysen er præget af, at Persson hverken vil lade sin undersøgelse styre af den tidligere forsknings problemstillinger eller af empirien. Det er

den simmelske teori, der er styrende – og indimellem forstyrrende. Han kommer blandt andet til at give et fortegnet billede af en ”forsåmrings teori” som dominerende i forskningen, og han diskuterer undersøgelsen igennem op mod denne teori ud fra sin simmelske position. Kun i noterne bliver læserne gjort opmærksom på, at blandt andre Karl-Erik Frandsen og Svend Aage Hansen opererer med et interessefællesskab mellem bønder og herremænd, ligesom i øvrigt også Fridlev Skrubbeltrang gør det.

En anden årsag til at analysen i undersøgelsens første del ikke står så skarpt, er Stefan Perssons tilbageholdenhed med at kvantificere. Han bruger udtrykket ”forsåmringskurvan”, men der er ingen kurver i afhandlingen, og vi skal frem til side 122 for at møde den første af afhandlingens få tabeller. Persson beskriver da også (s. 32) sin metode som en ”kvalitativ jämförelse med vissa kvantitativa inslag”.

Nu kan der være mange grunde til at være varsom med at bruge tal og tabeller. Man kan vurdere, at kildematerialet ikke har en fuldkommen karakter eller ganske simpelt ikke egner sig til det, fordi det stammer fra en tid, hvor der ikke blev tænkt i den samme systematiske registrering som i dag. Man kan også mene, at frekvens ikke er et kriterium for væsentlighed – at det er igennem konkrete eksempler, at sammenhænge kan oprulles og ikke gennem den blotte udbredelse af et givent fænomen.

Men Stefan Persson delagtiggør ikke læseren i, hvilke overvejelser der ligger bag hans overvejende kvalitative tilgang. Ser man nærmere på kapitlet om landgilde i Danmark dukker der imidlertid mange angivelser af omfang op. De er bare relative og vage. For eksempel skriver Persson (s. 62), at ”armods- och ödegårdskriterierna är höjfrekventa” ved permanente landgildeafkortninger – uden at vi får nogen tal på det. Er højfrekvente 5, 10 eller 100? Ud af hvor mange? Videre hedder det (s. 63), at ”man kan konstatera en viss nedgång i beviljandet av permanenta sänkningar under denna sena period”. Det kan læserne imidlertid ikke, for vi har ingen tal overhovedet at holde os til. Og der er adskillige eksempler herpå.

Alt i alt kommer denne del af undersøgelsen til at stå noget uskarpt på grund af Perssons teoristyrede strategi, der ofte stiller sig tilfreds ved at finde bekræftelser på teorien frem for at bruge den til at åbne for nye perspektiver i forhold til de standende forskningsdiskussioner. Men den indeholder dog også skarpe analyseelementer, for eksempel omkring skattebrevens indhold og deres identitetsskabende karakter. Persson skriver, at det er svært at tænke sig, at befolkningen ikke oplevede en rigsidentitet i lyset af hvor tæt skatterne i periodens sidste del blev udskrevet. Her bruger Stefan Persson sin teori til at få nye aspekter frem ved empirien i forhold til forskningens opfattelse.

Del II: Göingeundersøgelsen

Undersøgelsens del II indledes med en naturgeografisk og demografisk præsentation af herredet. Her gør Persson i vid udstrækning brug af de tabeller og kvanti-

ficeringer, der manglede i undersøgelsens første del. De er desværre skæmmet af fejl og inkonsistens. For eksempel skifter Persson mellem at bruge egne tal for skattepligtige bønder i Osby og Loshult og de tal, som Carl-Gustaf Liljenberg er nået frem til. I hvert fald er det ikke muligt for læseren at få tallene til at hænge sammen. Og eksempelvis på side 186 er der sammentællingsfejl i 6 ud af 10 kolonner i tabel nummer 6. Dertil kommer, at nogle af disse regnestykker virker meget problematiske, som for eksempel beregningen af befolkningstal ved at multiplicere antallet af skattebetalere med 5 ud fra en rimelighedstanke. Det står i skærende kontrast til del I's mangel på brug af tal.

Argumentationen i dette og det følgende kapitel om omsorgspraktikken i Göinge herred hænger heller ikke helt sammen med argumentationen i del I. Hvor Stefan Persson i sammenfatningen af sidstnævnte skrev, at det var "fel" at tale om et generelt øget skattetryk, skriver han nu (s. 220), at der i slutningen af 1620-tallet tilsyneladende var tale om en almen konjunkturedgang i herredet, og "En trolig förklaringsgrund till det är det markant ökade skattetrycket i Danmark".

Men selvom også disse kapitler kunne have draget fordel af en strammere struktur og stringens, rummer de også fine iagttagelser og analyser som for eksempel afsnittet om friheder for personer i kronens tjeneste. Persson peger på 1610-tallet som perioden, hvor et fast privilegiesystem for kronens tjenere begyndte at tage form.

For mig at se er del II's tredje kapitel om den militære udvikling i Göinge herred både det centrale og det mest vellykkede i afhandlingen. Analysen virker skarper, måske fordi den ikke i samme grad er teoristyret. Eller fordi materialet her har en noget anden karakter. Ganske vist udgør kancelli-materialet stadig en væsentlig del af grundlaget, men missiverne med ordrer rummer langt flere lag og dermed analysemæssige muligheder end de mere knappe bevillinger af friheder og pålæg om arbejde. Og der er derudover flere andre kildegrupper, der ligeledes giver mulighed for de tekstanalyser, som Persson i indledningen ellers siger, at han ikke er så interesseret i. For eksempel viser han (s. 307), hvordan kongemagtens diskurs har ændret sig fra den nordiske syvårskrig til Kalmarkrigen med en ny indskærpelse af lydighedspligt.

Kernen i kapitlet er diskussionen af Göinge herreds særlige status på grund af herredets militære og sikkerhedspolitiske betydning, hvor Stefan Persson viser, at kongemagtens behov for en loyal grænsebefolkning som værn mod fjendtlige indfald nordfra gav herredet en ganske særlig position – som bønderne tilsyneladende var bevidste om. Her kombinerer Persson en velafbalanceret forskningsdiskussion med en fin, tæt kildeanalyse af den militære udvikling under den nordiske syvårskrig, mellemkrigsperioden 1570–1611, Kalmarkrigen og den efterfølgende udvikling af den danske hær. Han får meget klart vist, at allerede ved Kalmarkrigen (og altså inden oprettelsen af den stående hær) er der sket en markant ændring i kongemagtens opfattelse af herredet og dets særartsposition. Herredet

havde ikke længere samme selvstændige position som en selvforsvarende enhed, og der blev stillet krav om professionalisering af bondesoldaterne.

Også det følgende kapitel om udviklingen af Göinges særartsposition er vellykket. Her viser Persson, hvordan herredet opnåede privilegier og udviklede en speciel klageret til de danske konger i løbet af 1500-tallet helt uden om de officielle repræsentationsformer – og han vil ikke afvise, at det tidlige 1500-tals bondemodstand har været vigtig i udviklingen heraf. Det er vel også det, der ligger i afhandlingens kronologiske afgrænsning til 1525. Et interessant perspektiv på dette er, at privilegierne i vid udstrækning viser herredet som en identitetsbærende enhed over for kongemagten – og altså ikke sogn/landsby eller region/landsdel. Navnlig fritagelsen for nyt skæppemål i 1578 (s. 351) er spændende, idet bønderne henviste til at nogle af herredets bønder allerede havde betalt landgilde efter gammelt mål. Det var herredets bønder, man målte sig i forhold til – ikke landets eller sognets.

Ved at specificere Göinge herreds særposition i 1500-tallet munder kapitlet ud i undersøgelsens sidste store spørgsmål: Hvordan kunne det være, at gøngerne tilsyneladende uden voldsomme protester fandt sig i afviklingen af denne position? Persson skriver, at han vil ”pröva nedmonteringen av Göinges privilegier och upphävandet av särartskriteriet utifrån Gerhard Oestreichs socialdisciplineringsprocess”. Han mener, at ”Göinges avmaktprocess utifrån en inledande socialregleringsfas bör [...] avspegla sig på något sätt i böteslängderna”.

Persson har derfor lavet en sagtypologi på indførslerne i ”saköreslängderna”, hvoraf der findes 5 fra perioden 1574–1598 – samt en nogenlunde regelmæssig række fra 1610 og frem. Han har klassificeret sager som vedrørende vold eller lejermål eller lignende – og tallene for disse klassificeringer kan aflæses i en række tabeller.

Ser vi på lejermålssagerne, peger Persson på, at lovgivningen blev skærpet i 1610 og igen i 1617, og på at antallet af bøder går op fra netop 1610. Ganske vist har der været et ”omotiverat” højt niveau i 1593–94 (s. 385), men lovgivning og sagsantal går ifølge Persson hånd i hånd med forordningen fra 1610. Det er en lidt dristig påstand, i og med at der slet ikke er nogen tal for årene 1599 til 1609. Hvad voldsagerne angår, skriver Persson (s. 380), at et meget stort antal i 1593–94 kan have været indledningen på en hårdere retspraksis ”gentemot” herredet. Det tilsvarende høje antal lejermålssager i samme år, har han lige forinden betegnet som ”omotiverade”. Han konkluderer derfor noget håndfast, ”det ser med andra ord ut som om länsadministrationen har fått tydliga order om att bekämpa vardagsvåldet i en inledande socialregleringsoffensiv”.

Persson reducerer i denne analyse forekomsten af bødebetalinger til fænomener, der kan kvantificeres og gøres til parametre på disciplinering uden at prøve at forstå sagerne i deres kontekst – eller for den sags skyld trænge ned i det komplicerede spil på mikroniveau, hvor den diskursive kamp om at forstå og give

forskellige typer handlinger mening var en del af kampene både inden for bondesamfundet og mellem bondesamfund og centraladministration. Og som det ovenstående eksempel viser, er det svært at bygge en konsistent argumentation op over dette spinkle materiale.

Konklusion

Den stærke teoretiske styring har været med til at svække og tage skarphe den ud af flere analyser. Til gengæld er Stefan Persson ved en fornem blanding af teori, forskningsdiskussion og kvalitativ udnyttelse af kildematerialet nået utrolig langt i sin redegørelse for Göinge herreds rolle som grænseland. På dette område har Stefan Persson nået nogle resultater, der gør hans afhandling væsentlig og uomgængelig inden for diskussionen af udviklingen af 1600-tallets danske statsmagt og navnlig i forbindelse med militariseringsprocessen.

*Hans Henrik Appel**

* Fakultetsopponent